

УДК 811.

ЦІННІСНО-ОЦІННИЙ СКЛАДНИК МОТИВАЦІЇ ДІЄСЛІВНОЇ СЕМАНТИКИ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ СУБ'ЄКТА

Ханикіна Н. В.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена вивченню ціннісно-оцінного складника мотивації дієслівної семантики психоемоційного стану суб'єкта. У роботі аналізуються мотиватори сенсорно-го типу оцінки в дієслівних позначеннях психоемоційного стану суб'єкта та розкривається механізм їх метафоризації в українській мові.

Ключові слова: мотивація, дієслівна семантика стану суб'єкта, сенсорний тип оцінки, метафоризація.

Ханыкина Н. В. Ценностно-оценочная составляющая мотивации глагольной семантики психоемоционального состояния субъекта. Статья посвящена изучению ценностно-оценочного компонента мотивации глагольной семантики психоемоционального состояния субъекта. В работе анализируются мотиваторы сенсорного типа оценки в глагольных номинациях психоемоционального состояния субъекта и раскрывается механизм их метафоризации в украинском языке.

Ключевые слова: мотивация, глагольная семантика состояния субъекта, сенсорный тип оценки, метафоризация.

Khanykina N. V. Axiological and evaluative component of the verbal semantics motivation of mental and emotional state of the subject. The article deals with the study of axiological and evaluative component of verbal semantics motivation of the subject's emotional state. The author analyses the sensory evaluation motivators of mental and emotional state of the subject in terms of verbal categories and studies the mechanism of their metaphORIZATION in the Ukrainian language.

Key words: motivation, verbal semantics of the state of the subject, the sensory evaluation motivators, metaphORIZATION.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Когнітивно-ономасіологічний вектор сучасної лінгвістики (О. Селіванова та її наукова школа) характеризується тенденцією до вивчення модусної (або ціннісної) мотивації, адже дає змогу виявити особливості оцінного сприйняття світу конкретним етносом, визначити ціннісні пріоритети, стереотипізовані в етносвідомості, механізм їхнього відображення у процесах номінації, зокрема в тих мовних знаках, що акумулювали у своїй зовнішній і внутрішній формах увесь спектр емоцій і почуттів людини, її ставлення до буття у різних ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні типи емоційних станів та почуттів людини як проявів її психіки неодноразово перебували у центрі уваги не лише представників психології і фізіології (К. Изард), але і у працях лінгвістичного спрямування (Н. Арутюнова, Л. Бабенко, А. Вежбицька, І. Галуцьких, М. Гамзюк, А. Мартинюк, Н. Романова, Ю. Степанов, В. Телія, В. Шаховський, G. Lakoff, Z. Kövecses та ін). Зважаючи на надзвичайну складність емоційної сфери людського існування, а також широкий діапазон емоцій і почуттів, які переживає людина, різних за своєю інтенсивністю, валентністю, стенічністю та змістом, царина емоцій та почуттів, безперечно, потребує ґрунтовного вивчення, що й зумовлює **актуальність** пропонованої статті.

Об'єктом дослідження стали емоції і почуття суб'єкта, які вказують на його психоемоційний стан. **Предметом** слугують дієслова на позначення психоемоційного стану суб'єкта в українській мові.

Мета статті – реконструювати ціннісно-оцінний складник мотивації дієслівної семантики психоемоційного стану суб'єкта.

Завдання цієї наукової розвідки:

– на основі наявних класифікацій психоемоційних станів людини сконструювати мотиваційну дієслівну модель їх позначення в українській мові;

– виявити мотиватори сенсорного типу оцінки у дієслівних найменуваннях психоемоційного стану суб'єкта;

– розкрити механізм метафоризації ціннісно-оцінної мотивації дієслівної семантики психоемоційного стану суб'єкта.

Виклад основного матеріалу дослідження. Обрання оцінки позначуваного однією з мотиваційних ознак ономазіологічної структури дієслів на позначення психічно-емоційного стану суб'єкта ґрунтується на різних пізнавальних функціях: сенсорних механізмах інтер'юризациї світу, емоційному сприйнятті, мисленнєвій раціональній обробці, образно-метафоричному уподібненні з опертям на стереотипи, культурну символіку, архетипи колективного несвідомого тощо [3].

Не вдаючись докладно до розгляду поняття *психічно-емоційні стани суб'єкта* (бо це одне з основних завдань безпосередньо психологів), варто зосередитися лише на дотичних і необхідних для цієї статті концептуальних положеннях праць, присвячених проблематиці психології станів, з метою з'ясування механізмів номінації цих станів, передусім, за допомогою дієслів.

Загалом психіка – це суб'єктивне відображення об'єктивної дійсності в ідеальних образах, на основі яких регулюється взаємодія людини з навколишнім середовищем [8]. Психіка включає 1) психічні властивості, 2) психічні процеси, 3) психічні якості й 4) психічні стани. Нас цікавить остання складова психіки – **психічний стан**, оптимальне визначення якого як одного з можливих режимів життєдіяльності людини на фізіологічному рівні, що відзначається енергетичними характеристиками, а на психологічному – системою психологічних фільтрів, які забезпечують специфічне сприйняття навколишнього світу, запропонував О. Прохоров у своїй праці [11].

Системо-утворювальним фактором для станів О. Прохоров вважає певну актуальну (мотиваційну) потребу, яка ініціює (мотивує) той чи інший психологічний стан [11]. Якщо умови зовнішнього середовища сприяють швидкому і легкому задоволенню потреби, то це створює позитивний стан – радість, наснагу, захоплення і т. ін., а якщо ймовірність задоволення низька або взагалі відсутня, то стан буде негативним за емоційною шкалою.

Спочатку, психологічні стани є нерівнозначними, і лише після отримання певних ресурсів, вони набувають статичного характеру. Саме в початковий період формування стану виникають найбільш сильні емоції як суб'єктивні реакції людини, що виражає своє ставлення до процесу реалізації актуальної потреби [11].

Безпосередньо в мові, пише Л. Бабенко, емоції мають подвійний спосіб виявлення. З одного боку, вони проявляються як емоційний супровід, емоційне забарвлення, що виникає в результаті актуалізації у мовленні людини емоційного стану у вигляді емоційних оцінок [...]. А з іншого, емоції відбиваються мовними знаками як об'єктивно існуюча реальність, подібна будь-який інший спостережуваній реальності [2, 1].

Утім, минушість, мінливість усього їх спектру робить складним процес вираження людиною того, що вона відчуває, за допомогою вербальних засобів [5], чільне місце з-поміж яких посідають дієслова.

Мотиваційна дієслівна модель включає дієслова на позначення різних психоемоційних станів людини, основним **семантичним мотивом** яких є «активне внутрішнє переживання стану суб'єктом і вияв цих переживань у його поведінці й зовнішності» (укр. *печалитися* – «відчувати, переживати печаль, смуток, бути сумним; сумувати, журитися»; укр. *ликувати*, уроч., книжн. – «виявляти велику радість; торжествувати»). Цей мотив демонструє онтологічний зв'язок психічного стану суб'єкта з його фізичним станом, адже внутрішні переживання людини так чи інакше виявляються у її тілесності, соматичності тощо. Так, наприклад, смуток людини обов'язково виражають очі, загалом міміка і поведінка (див. про це докладніше: [15, 115–121]).

Як справедливо зазначає І. Галуцьких, яка покликається на спостереження й висновки нейробіологів, зокрема на праці А. Дамазіо, «сьогодні у сфері природничих наук неподільність взаємозв'язків психічного і фізіологічного не викликає сумнівів» [5]. Про зв'язок соматичності та фізіології з почуттєво-емоційною сферою свідчить, зокрема, явище соматизації, суть якого полягає у появі тілесних скарг як виявів психологічного стресу, коли негативні емоції і почуття призводять до таких фізіологічних проявів, як хвороби [4]. Нейробіолог А. Дамазіо, говорячи про етіологію емоцій/почуттів, має на увазі їхню обов'язкову вкоріненість у тілі – нервових клітинах і ділянках головного мозку, що вводить емоції до складу «тілесного циклу». Роботу рефлексивної функції тіла він пояснює поступом «емотивного стимулу», що відбувається на рівні сенсорики тіла, услід за яким мозок автоматично генерує хвилю змін у тілі, в його внутрішніх органах, що і підготовлює тіло до дії (підвищується рівень серцебиття, адреналін надходить до кров'яного потоку та ін.). Саме таким є механізм взаємозв'язку емоцій і фізіологічних проявів у тілі [16].

Тому аломотиви дієслівної семантики психоемоційного стану людини як варіанти основного виявленого вище семантичного мотиву демонструють цей зв'язок і порушують ще одну надзвичайно важливу і до сьогодні дискусійну проблему, яка актуалізована в цих аломотивах, – це їхня ціннісно-оцінна маркованість.

Залежно від впливу на особистість дослідники поділяють психічні стани на позитивні й негативні. Перші – стеничні, що підвищують життєдіяльність, і другі – астенічні [6, 110]. Відповідно, й буття базових емоцій К. Ізард диференціює на позитивне і негативне. Позитивне буття включає в себе інтерес, радість, подив, сором і провини; негативне – печаль, гнів, огиду, зневагу і страх – десять базових емоцій [7, 150–151].

У розумінні природи позитивних базових емоцій та їхньої сутності виявляються унікальні мотиваційні та специфічні форми переживання. Стосовно негативних базових емоцій, то їхня поява залежить від біологічного й соціального факторів [7, 210]. Ця проблема тісно пов'язана з тими соціальними нормами життя людей, які встановлені у конкретному соціумі, відображають, насамперед, його цінності, культурні традиції, ритуали, поведінку, яка так чи інакше виражає емоції і психіку людини, її почуття тощо. Тому мотиваційна природа дієслівної семантики психічного стану суб'єкта онтологічно зумовлена ціннісними настановами етнокультури і оцінною шкалою актуалізації цих настанов.

Російські дослідниці І. Чекулай і О. Прохорова у статті «Корреляция понятий языковая картина мира и языковая оценка: за и против» [14] переконані в тому, що цінність є досить прихованою і неоднозначною категорією, важко доступною до цілком об'єктивного аналізу, і тому про цінності можна судити лише через їхнє вираження у вигляді оцінки. У широкому сенсі цінність визначається ними «як значущість (користь, корисність) деякої безлічі об'єктів для безлічі істот». Але синоніми «значимість» і «корисність» є не єдиними у своєму ланцюгу. Сюди слід було б додати й такі аксіологічні категорії, як «норма», «стабільність», «звичайність», «перспективність» та ін. Цінності – це також і речі, події тощо, об'єктивні й суб'єктивні, денотативні і сигніфікативні явища [...]. Цінності представлені в мові майже всіма змістовими знаками, які передають поняття про сукупність предметів і явищ, тобто всіма

засобами мови. Трансформація цінностей і ціннісного ставлення в оцінку складний процес і механізм, особливо в мові і свідомості носіїв, оскільки саме тут відбувається матеріалізація цінностей у форму вербальної і невербальної оцінки [14].

Це, безумовно, стосується і мовного вираження психічних станів людини, які супроводжуються емоціями, де оцінка є шкалою для розмежування позитивних і негативних емоцій. Як зазначає Н. Лук'янова, «оцінка наче поглинає у себе відповідну емоцію, а параметри оцінки й емоції збігаються: «приємне» – «добре», «неприємне» – «погано» [10, 45].

Загалом, за спостереженнями Є. Левшунової, «емоційне життя сучасної людини супроводжують дві різноспрямовані тенденції. Перша тенденція характеризується зростанням частоти та інтенсивності емоційних навантажень, чому сприяють сучасні умови життя [...], реагуючи на які людина переживає страх, тривогу, безпорадність, тугу і відчай. Друга тенденція характеризується негативним ставленням до емоцій, яким приписується деструктивна, дезорганізувальна роль як у суспільному, так і в особистому житті окремої людини. Соціальні зміни в суспільно-політичній та економічній сферах останніх десятиліть відображають різке зростання кількості афективних розладів особистості (тривожних, депресивних та ін.)» [9, 150].

Так, емоцію сорому К. Ізард розглядає як сильне збентеження від осудного вчинку або потрапляння у принизливу ситуацію [7]. Здивування – як враження від чогось несподіваного, дивного, незрозумілого; для людини емоційно забарвлюється і виділяється щось нове, непізнане. Здивування як емоційну рису пов'язують із поняттям допитливості. Домінуючою потребою в цьому випадку стає пізнання нового об'єкта і, як наслідок, спостерігається нівелювання інших емоційних станів.

Окрім того, дослідник говорить також про позитивні взаємозв'язки між проявами емоцій радості й інтересу. Емоцію інтересу він розглядає як мотивацію процесів уваги і сприйняття, яка стимулює і впорядковує пізнавальну активність людини. Радість – позитивна емоція, що сприяє встановленню дружніх контактів і зниження негативних емоційних проявів. Тимчасом гнів, навпаки, є проявами негативних емоцій [7].

Для маркування психоемоційних станів людини найбільш релевантною є сенсорний тип оцінки. Н. Арутюнова [1, 85] свого часу розробила класифікацію оцінних значень сенсорної оцінки.

У дієслівних позначеннях психоемоційного стану людини мотиватори сенсорного типу (*горе, біда, радість, щастя, насолода, печаль, смуток, туга, страх, неспокій* тощо) базуються на стереотипних ціннісних антиноміях етносвідомості, що передають позитивні й негативні наслідки відчуттів людини. Сенсорні процеси безпосередньо забезпечують найтісніший пізнавальний контакт людини з об'єктивним світом і слугують підґрунтям для подальшої ментальної обробки й мовного позначення. Оцінка безпосередньо впливає з того відчуття, яке незалежно від волі й самоконтролю переживає людина.

Слідом за О. Селівановою [12], виділяємо модусну мотивацію сенсорно-психологічного типу, яка за загальним механізмом є метонімічною, через використання на позначення цілого за суміжністю лише його оцінно-сенсорне сприйняття, проте в досліджуваних дієсловах переважно є метафоричною, адже оцінка позначення відчуттів людини переноситься на знаки інших концептуальних сфер, що значно розширює знакові ресурси дієслівних найменувань спектра відчуттів. Хоча О. Селіванова сенсорну мотивацію і психологічну розглядає окремо, попередньо відібраний для аналізу дієслівний матеріал дає підстави припустити, що в основі сенсорної мотивації лежить психолого-оцінний складник.

Мотиваторами сенсорно-психологічного різновиду модусної мотивації є лексеми: *горе, біда, радість, печаль, смуток, туга, страх, неспокій* тощо.

Почуття радості, щастя, насолоди, успіху й ін. викликають **позитивні** емоції, які є семантичними мотивами таких дієслівних метафор, як укр. *радіти, веселитися, усміхатися, тор-*

жестувати, тріумфувати – «відчувати радість з приводу чого-небудь», «бути в радісному, веселому настрої». Сенсорно-психологічні оцінки закладені також у модусі мотиваторів *рай, блаженство, благо, Бог, Христос* (позитивні): *обоженювати* – «дуже любити, захоплюватися»; *раювати* – «відчувати насолоду, блаженство, щастя»; *блаженствувати* – «жити безтурботно, спокійно, в достатку», «відчувати (внутрішньо переживати) насолоду, блаженство, щастя» і виявляти це своєю зовнішністю й поведінкою.

Мотиваторами негативного полюсу сенсорно-психологічної оцінки дієслівних метафор на позначення психічного стану суб'єкта є такі лексеми: *гнів, лють, біс, сказ* тощо. Негативні емоції, зумовлені гнівом, роздратуванням, стали семантичним мотивом у внутрішній формі таких дієслівних метафор: укр. *біситися, біснутися* – «бути у психічному стані великого збудження, роздратування», «сердитися (розсердитися), гніватися (розгніватися)», «бути у психічно-емоційному стані гніву, роздратування»; укр. *дратуватися* – «відчувати невдоволення, досаду, гнів, злість»; укр. *лютувати, скаженіти* – «бути в стані розлюченості, гніву, виявляти гнів».

Окрему проблему в оцінній мотивації дієслівних позначень психічного стану людини становлять амбівалентні одиниці, що у своїй внутрішній формі одночасно містять і позитивну, і негативну оцінку [13, 93–98].

Так, наприклад, тривожність (укр. *бентежитися, тривожитися, хвилюватися, нервувати, непокоїтися*) не слід однозначно зараховувати до негативних емоційно-психічних станів, адже тривога може виникати у людини через те, що вона близько до серця сприймає долі інших людей, справу, якою займається. Без такого стану взагалі неможливе успішне здійснення багатьох видів професійної діяльності та спілкування, і вказана тривожність повинна бути не тільки тривалим психічним станом людини, але і рисою її особистості, властивістю її характеру [6, 118]. «Пом'якшені» форми тривожності слугують людині сигналами до усунення недоліків, що є в роботі, до актуалізації рішучості, сміливості, упевненості у власних силах.

Те саме можна сказати і про такі дієслова: укр. *отетеріти (оторопіти)* – «украї розгубитися, збентежитися від несподіванки, з переляку і т. ін., втративши здатність міркувати, рухатися»; *ніяковіти (зняковіти)* – «бути в стані зняковіття».

Мотиватори *сум, журба, туга, печаль*, які передують стан смутку людини, у семантиці дієслів *горювати, журитися, печалитися, сумувати, тужити, скорбити* теж потребують залучення широкого контексту для з'ясування їх оцінної маркованості та мотивованості.

Н. Арутюнова [1, 85] у своїй класифікації оцінок виділяє ще й сублімовані оцінки: етичні й естетичні, пов'язані з осмисленням морального й аморального, красивого й потворного. Метафоричними мотиваторами з позитивним модусом морального й красивого є лексеми *світло, зорі* (наприклад, укр. *зоріти*, поряд з іншими значеннями, має переносні – «сяяти, світитися» від щастя, задоволення, перебуваючи у стані радості).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дієслівні позначення психоемоційного стану суб'єкта за своєю природою неоднозначні. Ономазіологічна реконструкція цієї ЛСГ посприяла об'єктивному розрізненню полюсів їхніх оцінних значень. *Семантико-мотиваційна модель* номінації дієслів на позначення психоемоційного стану суб'єкта відображає активне внутрішнє переживання психоемоційного стану суб'єктом і вияв цих переживань у його поведінці та зовнішності. *Когнітивно-мотиваційна модель* дієслівної номінації психоемоційного стану суб'єкта заснована на модусній (ціннісно-оцінній) мотивації сенсорно-психологічного типу, яка за своєю номінативною природою у досліджуваних дієсловах є переважно *метафоричною*.

Перспективами подальших досліджень є зіставлення ціннісно-оцінного складника мотивації дієслівної семантики психічного стану суб'єкта в українській та угорській мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Нина Давидовна Арутюнова [отв. ред. Г. В. Степанов]. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
2. Бабенко Л. Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке. – Свердловск, 1989. – 184 с.
3. Березович Л. К этнолингвистической интерпретации семантических полей / Е. Л. Березович // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 2004. – № 6. – С. 3–24.
4. Системно-векторная психология Юрия Бурлана. Режим доступа: <http://www.yburlan.ru/forum/>.
5. Галуцьких І. А. Тілесний код емоцій та почуттів в образному просторі художнього тексту: концептуальний аналіз (на матеріалі оповідань В. Вулф та Д. Г. Лоуренса) // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія / [гол. ред. А. В. Корольова]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2013. – Т. 16. – № 1. – С. 115–121.
6. Загальна психологія : підруч. [для студентів вищ. навч. закладів] / [за загальн. ред. акад. С. Д. Максименка]. – К. : Форум, 2002. – 704 с.
7. Изард К. Э. Психология эмоций / Кэррол Эллис Изард ; [пер. с англ. В. Мисник, А. Татлыбаева]. – СПб. : Питер, 2008. – 464 с.
8. Краткий психологический словарь / Сост. Л. А. Карпенко; Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1985.
9. Левшунова Е. Н. Алекситимические корреляты эмоциональных состояний личности / Е. Н. Левшунова // Мир науки, культуры, образования. – № 4 (16) 2009. – С. 150–154.
10. Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления (Проблемы семантики). Новосибирск, 1986. – 232 с.
11. Психология состояний. Хрестоматия/Под ред. А. О. Прохорова. – М. : ПЕР СЭ; СПб. : Речь, 2004. – 608 с.
12. Селіванова О. О. Когнітивна концепція словотвірної мотивації / О. Селіванова // Проблеми загального германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя проф. В. В. Левицького : зб. наук. праць. – Чернівці : Книги ХХІ, 2008. – С. 379–389.
13. Ханикіна Н. В. Дієслівна лексика як засіб вираження амбівалентного емоційно-психічного стану тривоги людини. // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. статей. – Київ : Вид. центр КНЛУ, 2015. – Вип. 12. – С. 93–98.
14. Чекулай И. В., Прохорова О. Н. Корреляция понятий языковая картина мира и языковая оценка: за и против // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія / [гол. ред. А. В. Корольова]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – Т. 14. – № 1. – С. 146–151.
15. Цимбалиста О. А. Засоби відображення виразів обличчя в художній літературі: функціонально-інтерпретаційний аспект / О. А. Цимбалиста // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія / [гол. ред. А. В. Корольова]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2013. – Т. 16. – № 1. – С. 115–121.
16. Damasio A. R., Tranel D., Damasio H. Somatic markers and the guidance of behavior: theory and preliminary testing // Function and Dysfunction. – N. Y. : Oxford University Press, 1991. – P. 217–229.